

постачальників товарів і послуг, а також клієнтів, візників і пасажирів, домовласників і квартиранаймачів, торговців і по купців. В умовах війни й загальної кризи поглиблювався конфлікт між державою та громадянами. На фоні суцільного зубожіння основної маси населення розквітли правопорушення й злочинність. Преса раз у раз сповіщала про випадки зловживання службовим становищем, дезертирство, підробку документів, спекуляцію, приховування прибутків, ошуканство, а також про різке зростання числа крадіжок та грабунків. Війна ставала дедалі важчою буденністю, тлом повсякденного тяжкого життя, у втомленому суспільстві назривала криза.

Весь хід подій невпинно штовхав суспільство до змін. Загальна напруженість суспільної ситуації, непевність становища всіх і кожного примушували бажати змін, прискорювати їх. Але, безперечно, пересічна людина, як, утім, і ніби втаємничені у реальний стан речей політики того часу, не могли уявити всього масштабу очікуваних зрушень, їх стрімкості й невідворотності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис.– Вінниця, 1964. – С. 116-121; 2. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. – К., 1972; 3. Юго-Западный край. – 1914. – 21 липня; 4. Новый восход. – 1914. – N32. – С. 22; 5. ДАВО. – Ф. Д. 262. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 75; 6. Там само. – Арк. 98; 7. Юго-Западный край. – 1915. – 3 березня; 8. Подолия. – 1914. – 14 жовтня; 9. Юго-Западный край. – 1916. – 11 жовтня; 10. Юго-Западный край. – 1915. – 12 січня; 11. ДАВО. – Ф. Д. 262. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 89; 12. Юго-Западный край. – 1915. – 1 березня; 13. Юго-Западный край. – 1916. – 10 лютого; 14. Юго-Западный край. – 1916. – 16 жовтня; 15. ДАВО. – Ф. Д. 230. – Оп. 1. – Спр. 1774. – Арк. 230; 16. ДАВО. – Ф. Д. 230. – Оп. 1. – Спр. 1780. – Арк. 21; 17. Юго-Западный край. – 1915. – 3 січня; 18. Юго-Западный край. – 1915. – 24 лютого; 19. Юго-Западный край. – 1915. – 19 червня; 20. Юго-Западный край. – 1915. – 10 березня; 21. Юго-Западный край. – 1916. – 9 травня.

М.В. Потапенко

ПОЛЬСЬКИЙ ЛЕГІОНЕР ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА. ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІІІ КОРПУСУ ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬК НА ПОДІЛЛІ У БЕРЕЗНІ-КВІТНІ 1918 Р.

Процес утворення польських військових формувань на території України протягом 1917–початку 1918 рр. залишається недостатньо вивченим. Окремо ця проблематику сформулювали польські дослідники Г. Багінський¹ та Л. Гросфельд² і нині розробляє вітчизняний історик А. Папакін³. Важливим аспектом процесу формування польських частин на території УНР, зокрема ІІІ корпусу, є збройний конфлікт з українським селянством, який до сьогоднішнього дня не набув належного висвітлення в науковій історіографії. Окремі його аспекти та прояви більш-менш детально роз'яснюються лише у новій праці Б. Гудя⁴.

З огляду на те, що пропонується тема не стала предметом окремого дослідження, автором були сформувані наступні завдання: висвітлити історію становлення ІІІ корпусу, пояснити причини та умови конфлікту легіонерів з українським селянством, відновити в загальних рисах хронологію збройного протистояння, з'ясувати механізм його ескалації та наслідки. При написанні статті було використано широкий комплекс маловідомих архівних джерел, а також мемуарної літератури.

На нашу думку, безпосередньо передумовою формування ІІІ корпусу була заява генерала Є. Генінга-Міхаеліса від 4 грудня 1917 р. про концентрацію на території України польських військових формувань, що виокремились з російської армії. 14 грудня 1917 р. Головний інспекторат польських збройних сил на Україні ухвалив рішення про поділ території України на два райони: південний, де мали формуватись частини ІІ корпусу, і північний – ІІІ корпусу⁵. 24-27 грудня 1917 р. були сформувані перші частини ІІІ корпусу. При цьому важлива організаційна роль належала Комітету з боротьби з анархією на чолі із З. Грохольським та Союзу військовослужбовців-поляків Південно-Західного фронту, головою виконкому якого був генерал Є. Генінг-Міхаеліс, що також очолював командування ІІІ корпусу. Участь у створенні корпусу також приймало Товариство приятелів польського солдата, філія якого з листопада 1917 р. діяла у Вінниці й Антонінах і сприяла організації військових відділів поляків, що виокремлювались з лав російської армії⁶. Утворення ІІІ корпусу підтримувала також французька військова місія в Росії, яка планувала протягом шести місяців надати грошову позику польським військовим формуванням Росії (І, ІІ та ІІІ корпуси) в розмірі 90,3 млн. карбованців⁷. У середині січня 1918 р. поміщик М. Здзеховський отримав від французького генерала Лаверна 1 млн. карбованців безпосередньо на формування ІІІ корпусу⁸.

На відміну від двох інших, ІІІ корпус мав специфічну структуру особового складу. Військові формування, що виокремились з російської армії, не становили в ньому більшості. Основний контингент був представлений членами польських партизанських загонів, що почали утворюватись

на території Київської, Подільської та Волинської губерній з жовтня 1917 р. як реакція на погроми поміщицьких маєтків селянами. Найбільш відомим серед них був загін ротмістра Ф. Яворського, який, захищаючи польські маєтки на Поділлі, з листопада здійснював каральні експедиції проти селян. Ядро цього загону становили поляки-військовослужбовці VII російської армії, керівний склад переважно був представлений членами місцевих польських поміщицьких родів. З розгортанням погромів до подібних партизанських загонів почали вливатись поляки-службовці пограбованих маєтків та молодь з місцевих польських землевласницьких родин. Поповнювався особовий склад корпусу і за рахунок членів польських молодіжних патріотичних товариств. Так Я. Івашкевич згадував, що, прибувши навесні до Вінниці з метою вступу до корпусу, він зустрічався з братами Сверчинськими, що були членами Польського гімнастичного товариства, яке, за його словами, готувало майбутніх військових для польської армії⁹. Очевидно, що домінуючий територіальний принцип комплектування особового складу III корпусу зумовив його незначну чисельність порівняно з I та II корпусами. Польський дослідник Л. Гросфельд визначав її у 2 тис. чол., вітчизняні радянські історики оперували цифрою 3,5 тис. осіб¹⁰. Проте слід зазначити, що з початком австро-німецької окупації польські поміщики почали створювати загоми власної міліції, окремі від III корпусу, на які покладався захист маєтків. Таку «...вільну компанію шляхти...» мав польський землевласник у с. Ваньківцях, його найманий загін був озброєний і мав дозвіл на носіння зброї від австро-угорського коменданта¹¹. Переважно ці загоми маєткової міліції співпрацювали з легіонерами.

До кінця лютого 1917 р. більшість формувань III корпусу зосередилась на території Подільської губернії. Головним чином розміщувались вони у сільських маєтках місцевих землевласників, причому не лише польських, хоча нерідко формувались у містах, зокрема, у Вінниці. Найбільша кількість легіонерів була зосереджена в маєтку Ф. Ярошинського в с. Дзвониха (4 та 5 уланські полки) та в м. Немирові, де у маєтку княгині Щербатової розташовувались 2 та 3 уланські полки¹². Польські землевласники, які концентрували у своїх руках 44% поміщицької землі Подільської губернії, розцінювали III корпус як військову силу, що мала захистити їх власність від погромів. Як зазначав Г. Багінський, «...тутешні землевласники, які часто мали своїх синів або родичів у польських відділах, що відокремлювалися з лав російської армії, розпочали акцію з метою стягнення тих відділів до своїх маєтків для того, щоб захистити їх від знищення чи захоплення місцевим українським селянством»¹³. Яскравим свідченням такого «охоронного» розуміння й використання III корпусу польськими землевласниками є те, що в Немирові основним завданням розміщених тут частин легіонерів була охорона місцевої гуральні та складів спирту, за що вони отримували 7-10% прибутку від продажу спирту¹⁴. Захист поміщицької власності зумовлював високу рухливість частин корпусу, які в результаті були розпорошені майже по всіх повітах губернії.

Усвідомлюючи зв'язку «поміщик-легіонер», українське селянство в переважній більшості вороже ставилось до III корпусу. С. Грохольська згадувала, що селяни в січні 1918 р. протестували проти розміщення легіонерів у її родовому маєтку в П'ятничанах, боячись помсти за здійснені напередодні погроми¹⁵. Селяни неодноразово свідчили, що легіонери запрошені великими землевласниками (називались прізвища Ярошинського, Хоткевича, Грохольського, Потоцького, Врублевського, Щербатової), які утримують та виплачують їм гроші за охорону маєтків, неодноразово похвалялись «...повернути панування поміщиків...»¹⁶. Острахи селян були цілком закономірними й ще більш загострились з приходом австрійських та німецьких військ. Перші кроки окупаційної адміністрації засвідчили її прагнення забезпечити регулярні продуктові поставки, передбачені Брестським мирним договором, шляхом відновлення великого землеволодіння. Не менш очевидним було прихильне ставлення до легіонерів командування австрійських військ, яке, за свідченнями Д. Дорошенка, вважало, що «...ніякої Української Республіки в дійсності нема, що це один фантом...»¹⁷. Підозри селян підживлювались і зволіканням легіонерів із виїздом до Польщі. Австро-німецька окупація УНР означала ліквідацію фронту – основну перепону, до якої постійно апелювало керівництво польських військових формувань на Україні, але очікуваної передислокації і їх відправки не відбувалось. Критичною точкою, що змусила селян взятись до зброї, стали реквізиції коней, зерна, муки загонами III корпусу. Свою роль у радикалізації настрою селян відіграла й антипольська агітація, яка відкрито проводилась з березня 1917 р. організацією монархічного спрямування «Червона крапка». Вона закликала створити селянську армію для боротьби з усіма «поневолювачами»: «буржуазною» Центральною радою, німцями, євреями, поляками. Одна з її відозв містила наступні положення: «Пропонуємо Волосним Управам Подільської губернії поставити в обов'язок сільських комітетів негайно організувати бойові загоми... Загоми формуються з усього чоловічого населення, здатного носити зброю. Начальниками загонів мають бути призначені

Управою лише офіцери, а помічниками можуть бути й солдати, що перебували на фронті не менше 2-х років й отримали відмінну військово-технічну підготовку. Навчання населення військовим прийомам і стрільбі має бути здійснене у тижневий строк. Після формування і навчання бойовим загонам слід невідкладно виконати наступне: 1) розбити й вигнати польські легіони з території губернії...; 4) роздати конфісковану у ворогів зброю й майно сільським комітетам для рівномірного розподілу серед населення...». Інші відозви «Червоної крапки» називають легіонерів «авангардом німецької армії», що грабує місцеве населення, саме здійснює погроми маєтків російських поміщиків, звинувачуючи в цьому селян та солдат¹⁸.

16 березня 1918 р. у с. Стара Синява (Літинський повіт) самовільно розквартирувалась I кінна батарея III корпусу, яка нараховувала близько 500 чоловік¹⁹. Комендант польських частин, не попереджаючи повітового комісара І. Бачинського, заарештував волосну касу, затримав урядовців волосної управи і віддав їх до воєнно-польового суду. Підставою для цього стало звинувачення у невчасній організації доставки фуражу, а також покладання на них відповідальності за арешт в лютому легіонера Брилінського, який віз до Хмільника 29 гвинтівок. Також було проголошено розпорядження про здачу місцевим населенням зброї²⁰. Цього ж дня полковник Ю. Руммель віддав наказ про здійснення реквізиції 70 коней у селян Митинців, Качанівки та Спичинців, що були забрані селянами під час погрому Митинецької економії поміщика Третьяка. Відправлений з цією метою загін із 20 легіонерів на чолі з підкапітаном Крижанівським був обстріляний загonom селян у 60 чоловік біля с. Войтівці, кілька полонених легіонерів були вбиті. Для повернення реквізованих коней полковник Ю. Руммель наступного дня сформував каральний загін у складі трьох різних відділів – артилерії, уланів та партизанів. У своєму рапорті полковник вказував, що з метою покарання селян він наказав підпалити декілька хат в селі Качанівка. Однак стримати легіонерів від подальшої помсти за вбитих напередодні товаришів не зміг. Унаслідок цього розпочалась стрільба по всіх озброєних селянах, яких загинуло, за оцінками

Ю. Румпеля, від 40 до 50 чоловік. Загальні втрати легіонерів у сутичках 16-17 березня 1917 р. становили 3 вбитих та 4 поранених²¹. 18 березня 1918 р. полковник III корпусу Пеньківський (за іншими відомостями офіцер Дембіцький) передав Літинському повітовому комісару І. Бачинському телефонограму, в якій пропонував прибути останньому до Старої Синяви для врегулювання конфлікту. Рапорт Ю. Румпеля та телефонограма І. Бачинського до губернського комісара досить добре ілюструють мотиви радикальних дій обох сторін збройної сутички. Польські легіонери почали здійснювати реквізицію з метою покарання селян за погром, здійснений ще в кінці 1917 р., рушійною силою їх звірств була помста за вбитих товаришів (свідченнями цього є використання артилерії при захопленні с. Качанівка, хаотична стрільба по селянах під час його спалення). Зазначимо, що селяни очікували розвитку сценарію збройного конфлікту, оскільки утворили з'єднаний збройний загін сіл Митинців, Маркуш, Рибчинець, Качанівки і Войтовець. Передумовою цього стало поширення чутки, що легіонери запрошені для помсти поміщиком Третьяком (його дочка Мрочковська, що була добровольцем у III корпусі, була захоплена селянами в полон у перший день конфлікту й розстріляна). У своїх діях селяни початково розраховували на підтримку української влади. Зокрема, з метою спротиву легіонерам вони почали утворювати загони вільного козацтва і для його озброєння прохали від повітового комісара 1 тис. гвинтівок, 450 тис. патронів, 15 кулеметів і одну артилерійську батарею²².

Маловідомим джерелом з історії початкового етапу конфлікту III корпусу та українського селянства є пояснення полковника Плінського, адресоване Літинському повітовому земському зібранню від 23 березня 1918 р. Пояснюючи дії I кінної батареї III корпусу, полковник Плінський наголошує на прагненні підтримати порядок і виконати розпорядження Центральної ради. Зокрема у документі вказується, що легіонери затримались у Старій Синяві з огляду на «...тривожні настрої в повіті, де не відчувається влади і де накази Українських Властей про роззброєння зовсім ігноруються». Втручання у внутрішні справи УНР з боку III корпусу Плінський вважає цілком природним «...у випадку явного ухилення з боку населення від виконання розпоряджень центральної влади...». Показово, що у своєму поясненні полковник у формі ультиматуму повідомляє, що III корпус, незважаючи на кровопролиття у с. Качанівка, готовий був вислати кінний полк до Уланівської волості. Рішення було відкладене лише через обіцянку української делегації провести в ньому та інших волостях повіту демобілізацію²³. У такий спосіб командування III корпусу намагалося представити свої дії як цілком законні й такі, що спрямовані на виконання розпоряджень Центральної ради, хоча ніяких відповідних повноважень командування корпусу не отримувало.

Конфлікт у Старій Синяві викликав швидку ланцюгову реакцію, - вже 18 березня 1918 р. були

зафіксовані сутички між легіонерами та селянами у Брацлавському та Ольгопільському повітах. Зокрема, Ольгопільський повітовий комісар Зосімов повідомляв, що легіонери «...грабують населення, заарештовують селян і рвуть телефонні проводи, забирають все, що бачать...»²⁴. Прибувши невдовзі до Качанівки, військовий міністр УНР О. Жуковський, за словами С. Стемповського, проголосив у церкві «...дуже непристойну і демагогічну промову...», Літинський повітовий комісар І. Бачинський роздав селянам рушниці, аби ті боронились проти легіонерів²⁵.

Деструктивну роль відіграла й запізніла офіційна реакція Центральної ради. 24 березня 1918 р. на засіданні Малої ради було внесено запит, згідно з яким дії легіонерів розцінювались як несанкціоноване втручання у внутрішні справи УНР, спрямоване проти проведення аграрної реформи, пропонувалось негайно роззброїти III корпус²⁶. 30 березня 1918 р. згадуваний міністр О. Жуковський видав наказ по головному штабу наступного змісту: «...1) польські війська не мають жодного права втручатись у внутрішні справи республіки і не можуть робити будь-яких розпоряджень у цьому відношенні; 2) усякі самочинні реквізиції цими військами фуражу, хліба та інших продуктів мусять бути негайно припинені, позаяк реквізиції робляться за згодою та дозволом українського уряду; 3) ніякого поділу зброї та ріжного військового майна, одібраного у громадян Української Республіки між польськими частинами та українськими не повинно бути...»²⁷. Очевидно, цей наказ був адресований передусім III корпусу, оскільки цього ж дня з командуванням II корпусу було досягнуто компромісу й укладено договір про його передислокацію на територію Чернігівської губернії. У наслідок цього III корпус опинився у складній ситуації: всі його попередні дії визнавались незаконними, сподівання на підтримку з боку більш чисельного й авторитетнішого серед місцевого населення II корпусу унеможлилювались. 3 квітня 1918 р. уряд УНР в ультимативній формі вимагав від III корпусу негайного виходу з території України, для чого планувалось сформувати залізничні ешелони у напрямку Бобруйська²⁸. Проте цей проект не було реалізовано через протести Білоруської Народної Республіки, яка вбачала небезпеку в можливості об'єднання всіх трьох польських корпусів на території Білорусії. 18 квітня 1918 р. делегація Народного Секретаріату БНР телеграмою повідомила міністра закордонних справ УНР, що «відправка нових польських формувань із території Укр. Н.Р. в Білорусію представляється нашому народу Актом недружелюбства й образи його національної гідності»²⁹. На місцях реакція центральних органів української влади була трактована ще більш радикально. Зокрема Подільський губернський комісар Дудич у зверненні до командування III корпусу прокоментував позицію центральної влади УНР у такий спосіб: «Правительство Української Республіки вбачає в тому заховане бажання командуючих польських легіонерів помститись над селянами за польських поміщиків, внести колотнечу, послабити авторитет Української влади»³⁰.

Поштовхом до подальшої ескалації збройного протистояння став наказ німецького генерала Айхгорна про засів полів від 6 квітня 1918 р. , в основу якого було покладено принцип «хто посіє, той пожне». Польським землевласникам, маєтки яких контролювались земельними комітетами, конче необхідним став зрив посівної кампанії селян, навіть із застосуванням зброї. Окремі відділи III корпусу проігнорували наказ від 8 квітня 1918 р. начальника Провізійного відділу Польського війська на Україні К. Гінтовт-Дзевальтовського про заборону будь-яких реквізицій. З відома генерала В. Гласса протягом 10-13 квітня 1918 р. відбулися реквізиції у селах Печори, Рогожни, Забужжі, були також розігнані земельні комітети, у с. Стрільчинці вигнали з маєтку Хоткевичів школу та шкільну раду, в околицях Немирова легіонери заважали селянам засівати поля, що належали княгині Щербатовій³¹.

Кульмінацією конфлікту стають події 14-17 квітня 1918 р. 14 квітня селяни влаштували засідку біля с. Медвеже й обстріляли з кулеметів загін 2 та частини 3 ескадронів уланів на чолі з полковником Кунхманом, що рухався до Стрільчинців з Немирова для покарання селян, які напередодні вигнали з маєтку поміщицю Хоткевич та роззброїли запрошений нею загін легіонерів. Відповідаючи на загибель у перестрелці одного легіонера, каральний загін повернувся в с. Медвеже і спалив 22 садиби (за іншими джерелами - 27), завдавши майнових збитків на 81300 крб., було вбито одинадцять селян (за іншими відомостями вісім), з них п'ятьох або трьох застрелено, трьох поранено³². Слід враховувати, що, відповідно до свідчень начальника міліції 5 дільниці Брацлавського повіту, легіонери в селі не зустріли збройного спротиву. Частина селян була живцем спалена. Брацлавський повітовий комісар С. Шевченко свідчив, що легіонери зав'язували двері у підпалених хатах, щоб селяни не могли вийти³³. У свідченнях начальника міліції зазначається: «...Панька Непийводи згоріли: будинок, три сараї, все рухоме і нерухоме майно, весь живий і мертвий інвентар, збитку на 6000 карбованців. При чому він, дружина його Парасковія і син Пилип

згоріли, а дочка Марія та син Григорій, сховавшись від переляку до погребя, були задушені димом на смерть». Товариш прокурора Вінницького окружного суду повідомляв, що легіонери примушували селян підпалювати свої садиби, тих, хто відмовлявся, жорстоко били³⁴. Усвідомлюючи невідворотність помсти селян, полковник Кунхман вирушає самостійно до с. Дзвоники з метою приведення розташованих там частин недоукомплектованого 4 ескадрону уланів до Немирова, а 1 ескадрону наказує завершити каральну експедицію у с. Стрільчинці. По дорозі полковника було вбито. З боями довелось 2 частинам 3 та 4 ескадронів уланів пробивались до Немирова, на який вже рухались селянські загони. Свідчення очевидців зображають їх наступ, як дії організованої армії: селяни мали достатнє озброєння (майже у всіх описаних конфліктах ними використовувались кулемети, іноді ручні гранати), використовували розвідку, створили оборонні земляні споруди, тримали правильний бойовий стрій під час наступу. Один з легіонерів згадував, що серед селян були люди, вдягнені у офіцерські шинелі, а самі селяни вдавались до диверсійних нападів, перевдягаючись у форму легіонерів³⁵.

Ввечері 14 квітня 1918 р. селяни увійшли до м.Немирів і оточили польських легіонерів, що укріпились в гуральні княгині Щербатової. Загін легіонерів менш ніж у тисячу чоловік мав вступити в бій з селянським загonom у 5-6 тисяч чоловік. Смерть полковника Кунхмана, що здійснював керівництво з'єднанням, а також прагнення уникнути нерівного бою змусили легіонерів розпочати переговори з представниками місцевої адміністрації. Польськими офіцерами була зроблена заява, що вони хочуть зустрітись з брацлавським повітовим комісаром. Негайно прибула делегація у складі брацлавського повітового коменданта Карпінського, його ад'ютанта та голови Брацлавського земства Мосієвича. Через княгиню Щербатову вони зажадали від легіонерів парламентарів. На переговори до палацу княгині прибули інженер Рушевський та поручник Венцлавовіч. Вже під час боїв, ввечері, за посередництва вінницького прокурора і губернського коменданта Івашенка розпочався другий етап переговорів, який тривав до полудня 15 квітня. Проте з'ясувалось, що селяни використали цей переговорний процес легіонерів з представниками української влади для того, щоб уникнути прибуття підмоги до оточених легіонерів (на переправі через р.Південний Буг у с. Канава зосередились так званий лицарський загін, дві гарматні батареї та 1 ескадрон уланів під спільним командуванням полковника П. Бартел де Вейденталя, активного діяча ПОВ, людини з найближчого оточення Ю. Пілсудського). У своїх спогадах С. Стемповський досить детально описує, як селяни, всупереч щойно укладеній угоди Івашенка з ротмістром Ромішевським, близько 13 години 15 квітня зненацька захопили позиції легіонерів й вчинили криваву розправу, жертвами якої стало 32 вбитих легіонери. 206 легіонерів, в тому числі й ротмістр Ромішевський, були полонені селянами й відправлені до Брацлава. Свідченням величезної напруги й нервовості селян є участь в розправах над легіонерами жінок та підлітків³⁶.

Довідавшись про розгром з'єднання в Немирові, польські формування, що стояли в с. Канава, цього ж дня змушені були з боями відступати до с. Дзвоники. Наступного дня вони вирушили до с. Гнівань, де було заплановане з'єднання з частинами генерала В. Гласса. Під час відступу 16 квітня відбулись значні бої у с. Тиврово, де легіонерам під кулеметним обстрілом довелось переправлятися через р. Південний Буг; у с. Сутиски легіонери у бою з селянами втратили дві гармати. Укрившись у цукроварні в с. Гнівань виснаженим залишкам III корпусу 17 квітня 1918 р. довелось вступити в бій з селянами. Свідченням масштабності бою є використання селянами та легіонерами гармат, зупинка руху поїздів по залізничній станції Гнівань³⁷. Від повного розгрому легіонерів врятував загін австрійських військ, що прибув зі Жмеринки. За посередництва представника австрійських військ, - підполковника Лінде та вінницького повітового коменданта Савицького 18 квітня 1918 р. було укладено мирний договір між селянами та III корпусом, який проголошував припинення бойових дій³⁸. Після його укладення відділи III корпусу, виконуючи наказ Вінницького повітового коменданта, зосереджуються у м. Вінниці, де їх 19 квітня нараховувалось 1,5 тисяч чоловік, й, окрім того, надходили відомості, що найближчим часом мали прибути ще частини легіонерів з Літинського повіту³⁹. На той час загальновідомими були плани командування австрійських військ передислокувати частини III корпусу в район Хмільник-Янів-Пиків на півночі Літинського повіту, навіть незважаючи на протести Савицького⁴⁰. 28 квітня польські легіонери вийшли з міста, прямуючи у визначений район на остаточне розформування, яке відбулось 9-10 червня 1918 р. Але можемо припускати, що не всі частини III корпусу були роззброєні. Підставами для цього є відсутність будь-яких відомостей про те, що легіонери під командуванням генерала В. Гласса прибули, як планувалось, на з'єднання до с. Гнівань, окрім того, Я. Івашкевич у своїх спогадах згадує про легіонерів, які загинули страшною смертю, прориваючись на північ, на з'єднання з I корпусом

генерала Довбор-Мусніцького⁴¹.

Окрім безпосередньої участі в земельному конфлікті, командування III корпусу намагалось також дискредитувати владу УНР в очах місцевого населення й, передусім, селянства. З цією метою реалізувались наступні кроки:

- проведення агітації проти Центральної ради (українська преса повідомляла про випадки, коли польські поміщики поширювали чутки, ніби їх захищають не польські легіонери, а «...гайдамаки, прислані Радою...»⁴²; самі легіонери казали селянам, що амуніцію вони отримали з київських військових складів від української влади⁴³. У с. Літинці легіонери показували посвідчення на реквізиції, що ніби були підписані міністром військових справ О. Жуковським⁴⁴);

- несанкціоноване втручання у внутрішні справи УНР (в м. Ольгопіль польські легіонери запровадили цензуру, у с. Стара Синява видавали обов'язкові для населення постанови, на свою користь повсюдно проводили роззброєння населення. Були також зафіксовані випадки накладання контрибуції⁴⁵);

- ігнорування розпоряджень місцевої адміністрації (помічник брацлавського повітового комісара Змерзлий 14 квітня звертався до Подільського губернського комісара, щоб було зроблене розпорядження про припинення боїв легіонерами бо вони взагалі не реагують на постанови повітової влади⁴⁶. Був проігнорований легіонерами наказ Вінницького повітового коменданта не вступати в бій з селянами у

- с. Гнівань від 17 квітня⁴⁷);

- звинувачення уряду УНР в слабкості й безпомічності перед австро-німецькою окупаційною адміністрацією (в с. Ометинці Ольгопільського повіту чоловік в уніформі легіонера розповідав селянам, що незабаром почнуться рекрутські набори серед українців і їх німецьке командування відправить на фронт воювати проти французів та англійців⁴⁸);

- ставлення під сумнів легітимності української влади (у Брацлавському повіті легіонери заявляли, що Поділля є частиною Польщі, повітовому комісару Павліченку при зустрічі сказали, що «...не визнають української влади, що наплювати їм на неї»⁴⁹.)

Заходи III корпусу щодо дискредитації УНР загалом досягли основної мети – селянство недовірно сприймає дії представників місцевої української влади. Наприклад, селяни підозріло ставились до комісії, що прибула розслідувати злочини легіонерів 14 квітня 1918 р. Як свідчив товариш прокурора Вінницького окружного суду, «народ ... був дуже недовірливим до комісії, призначеної для розслідування, на пропонувані питання давав або непрямі відповіді, або мовчав; деяких членів комісії селяни приймали за легіонерів і навіть робили припущення, що ця комісія прибула за дорученням легіонерів, щоб якнайшвидше замести сліди»⁵⁰. Показовим прикладом недовіри селян є сам договір про припинення бойових дій 18 квітня, який уклали представники селян С. Карась і Т. Шуенко, а представник української влади, повітовий комендант Савицький, при цьому був лише свідком. У вироблених договором механізмах подолання конфлікту участь місцевої української влади взагалі не передбачалась, при порушеннях умов договору передбачалась пряма відповідальність лише між його сторонами – легіонерами та селянами⁵¹. Окрім цього, в Уманському повіті Київській губернії, де теж діяли частини III корпусу, були зафіксовані випадки, коли селяни безпосередньо звертались до німецького командування з проханнями негайно роззброїти легіонерів⁵².

Отже, конфлікт польських легіонерів з українським селянством у Подільській губернії відбувався в умовах австро-німецької окупації УН р.

Передусім, його варто розглядати в контексті загострення земельного питання, але водночас враховувати, що легіонери вдавались і до вчинків політичного характеру, спрямованих на дискредитацію в очах місцевого населення влади УН р. Слід зважати на те, що діяльність III корпусу і його втягнення у конфлікт польських поміщиків з селянством мало серйозні політичні наслідки. По-перше, актуалізується протиставлення «мужицької» України та «панської» Польщі, ускладнюються стосунки УНР та Регентської ради, інтереси якої у

III корпусі представляв В. Рачкевич. По-друге, Міністерство польських справ УНР, взявшись представляти інтереси легіонерів (з цією метою створюється окремий військовий відділ⁵³), зіпсувало остаточно стосунки з урядом УНР і, як наслідок, поставила під сумнів можливість успішної реалізації польської національно-персональної автономії. Конфлікт, який навряд чи можна було розв'язати компромісним шляхом, швидко перетворився з внутрішньої проблеми УНР на проблему, яка потребувала втручання третьої сторони – командування австро-німецьких окупаційних військ. Він продемонстрував слабкість влади Центральної ради та її уряду на місцях, а також прогресуючу недовіру до них з боку селянства – важливої опори українського національного руху.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Baginski H. Wojsko Polskie na Wshodzie, 1914-1920. – Warszawa, 1921; 2. Grosfield L. Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji 1917-1919. – Warszawa, 1956; 3. Папакін А. Створення польських військових формувань у складі російської армії під час Першої світової війни.// Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. - №4; Папакін А. Документи архівів Республіки Польща до історії польських військових формувань в Україні у 1917-1918 рр.// Архіви України. – 2005. - №4; 4. Гудь Б. Загибель Аркадії. – Л., 2006; 5. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник/ За ред. І.Ф. Кураса. – К., 1987. – С.445; 6. Tygodnik Krsowy. – 1918. - №9; 7. Гай-Нижник П. Фінансові взаємини Української Народної Республіки з Французькою Республікою як віддзеркалення стосунків України та країн Антанти (1917-1918 рр.).// Пам'ять століть. – 2007. - №2. – С.141; 8. Grosfield L. Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji 1917-1919. – Warszawa, 1956. – S.117; 9. Iwaszkewicz J. Ksiazka moich wspomnien. – Warszawa, 1975. – S.151; 10. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні.- С.445; Grosfield L. Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji 1917-1919. – Warszawa, 1956. – S.117; 11. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). – Ф.1196. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк.29; 12. Stempowski S. Z pamietnika.// Zeszyty historyczne. – 1973. – z.24. – S.105; 13. Цит. за Гудь Б. Загибель Аркадії. – Л., 2006. – С.275; 14. Grosfield L. Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji 1917-1919. – Warszawa, 1956. – S.116; 15. Groholska Z. Wspomnienia bolesne.// Pamietnik Kijowski. – 2006. – t.VIII – S.380; 16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.2592. – Оп.1. – Спр. 38. – Арк. 22; ДАВО. – Ф.192. – Оп.9. – Спр. 24. – Арк.18; 17. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр.– Т.1 Доба Центральної Ради. – К., 2002. – С.242; 18. ДАВО. – Ф.2734. – Оп.1. – Спр. 13. – Арк.9, 11; 19. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп.1. – Спр. 38. – Арк.7; 20. Там само. – Ф. 2592. – Оп.1. – Спр. 38. – Арк.17-17зв.; 21. Stempowski S. Z pamietnika.// Zeszyty historyczne. – 1973. – z.24. – S.99-102; 22. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп.1. – Спр. 38. – Арк.18-18зв.; 23. Там само. – Ф. 2592. – Оп.1. – Спр. 38. – Арк.21-21зв.; 24. Поділля. – 1918. - №20 від 5 квітня; 25. Stempowski S. Z pamietnika.// Zeszyty historyczne. – 1973. – z.24. – S.102; 26. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. – К., 1997 – т.2. – С.227; 27. Поділля. – 1918. - 9 квітня; 28. Поділля. – 1918. - 5 квітня; 29. Архіви Беларускай Народнай Рэспублікі. – Вільня – Нью – Ёрк – Менск – Прага, 1998. – Т.1, Кн.1. – С.103-104; 30. ДАВО. – Ф.1196. – Оп.1. – Спр. 4 – Арк.18; 31. Поділля. – 1918. -24 квітня; 32. ДАВО. – Ф. р. 2734. – Оп.1. – Спр. 3. – Арк.10; 33. Поділля. – 1918. - 1 травня; 34. ДАВО. – Ф.192. – Оп.9. – Спр. 24. – Арк.6зв., 18зв.; 35. Stempowski S. Z pamietnika.// Zeszyty historyczne. – 1973. – z.24. – S.110, 112; 36. Stempowski S. Op. Cit. – S.109-110; 37. Киевская мысль. – 1918. - 20 квітня; 38. Народна воля. – 1918. - 28 квітня; 39. ДАВО. – Ф.1196. – Оп.1. – Спр. 15. – Арк.6, 7; 40. Там само. – Ф.1196. – Оп.1. – Спр. 15. – Арк.5зв.; 41. Iwaszkewicz J. Ksiazka moich wspomnien. – Warszawa, 1975 – S.153; 42. Народна воля. – 1918. - №53 від 14 квітня; 43. Народна воля. – 1918. - №56 від 18 квітня; 44. ДАВО. – Ф.1196. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк.121; 45. Там само. – Ф.1196. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк.68; 46. Там само. – Ф. р. 1196. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк.95; 47. Там само. – Ф. р. 1196. – Оп.1. – Спр. 15. – Арк.7; 48. Народна воля. – 1918. - 18 квітня; 49. Поділля. – 1918. - 5 квітня; 50. ДАВО. – Ф.192. – Оп.9. – Спр. 24. – Арк.19; 51. Там само. – Ф.1196. – Оп.1. – Спр. 15. – Арк.1; 52. Киевская мысль. – 1918. - 24 квітня; 53. ЦДАВО України. – Ф.2225. – Оп.1. – Спр. 21. – Арк.26.

А.П. Антонишин

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Діяльність партійних осередків на Поділлі в добу гетьманату П. Скоропадського обділена увагою історичної науки ХХ століття. Радянська історіографія взагалі не визнавала ніяких національних політичних рухів, вказуючи на керівну роль більшовиків у агітаційно-повстанській кампанії на Поділлі¹.

Лише із здобуттям незалежності України дослідження вказаної теми в сучасній українській історіографічній науці набуло нової актуальності. З'явилися праці, які стосувались виключно українського, єврейського, польського національних рухів та їх участі у суспільно-політичному житті Поділля в добу гетьманату П. Скоропадського².

Метою даного дослідження є висвітлення діяльності осередків політичних партій Подільської губернії в добу Української Держави 1918 р, ставлення політично-свідомого елементу до режиму та його участь у агітаційно-повстанському та страйковому русі.

29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту в Україні відбулась зміна політичної влади - замість Української Народної Республіки було проголошено Українську Державу на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. У здійсненні внутрішньої політики нова влада сподівалась на підтримку, передусім, поміщиків та заможного селянства, яке було незадоволене аграрною політикою Центральної Ради. Представники цих соціальних груп, заручившись підтримкою німецької та австрійської військової влади, зробили можливим прихід Скоропадського до влади і сподівалися на те, що новостворена держава стане захисником і гарантом їхніх інтересів. Зовсім по-іншому сприйняли гетьманський переворот українські, єврейські, російські політичні партії. Із самого